

غربی به‌عنوان نتیجه‌ی نهضت دین‌پیرایی به حساب می‌آید.

از همین‌رو مطالعه و تحلیل حقوقی ابعاد گوناگون قانون اساسی اعم از نقاط درخشان و مترقی آن، ساختارها و نهادهای حاکمیتی و حدود اقتدارات آن‌ها، ظرفیت‌های مغفول قانون اساسی، مطالعه‌ی تطبیقی قانون اساسی، و ابهامات و کمبودهای احتمالی موجود در قانون اساسی و مواردی از این دست امری لازم و ضروری محسوب می‌شود. در این راستا مرکز تحقیقات شورای نگهبان و پس از آن پژوهشکده‌ی شورای نگهبان به‌عنوان رکن و بازوی پژوهشی نهاد پاسدار قانون اساسی، براساس پیشنهاد دکتر عباسعلی کدخدایی و با همت جناب آقای قربانعلی مهری (قائم مقام وقت مرکز تحقیقات) و جناب آقای دکتر حجت‌الله علم‌الهدی (قائم مقام وقت پژوهشکده)، طرح پژوهشی بازخوانی اصول قانون اساسی مبتنی بر مبنایی‌ترین سند فهم و پژوهش در خصوص قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یعنی مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی را طراحی نمود.

براساس این طرح جمعی از فرهیختگان دانشگاهی در گرایش‌های گوناگون حقوقی با مطالعه‌ی متن مشروح مذاکرات هر اصل در دو دوره‌ی زمانی مختلف به مباحثه پیرامون مفاد اصل، مبانی تصویب آن، سئوالات و ابهامات موجود در هر اصل، پیشنهادات اصلاحی در خصوص موضوع آن اصل پرداختند و پس از آن نظرات و نکات خود را در قالب مکتوب نیز ارائه

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی مردم ایران در سال ۱۳۵۷، نیاز مبرم نظام سیاسی جدید به طراحی ساختارها و چارچوب‌های حکمرانی براساس مبانی و ارزش‌های بنیادینی همانند تحقق احکام و آموزه‌های اسلام در نظام اجتماعی، عدالت، استقلال، آزادی و ... که عموم مردم ایران را به مقابله با طاغوت زمان و سرنگونی حکومت پهلوی برانگیخته بود، منجر به آن گردید تا با تدبیر داهیانه‌ی امام خمینی (ره) گروهی از منتخبان ملت که اکثریت قاطع آن‌ها را فقها تشکیل می‌دانند، به تدوین و تصویب متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ظرف مدت محدود چندماهه اقدام نمایند. متنی که پس از تأیید رهبر کبیر انقلاب اسلامی در فرآیند همه‌پرسی به تأیید قاطبه‌ی ملت ایران رسید.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از آن‌جا که به دنبال طراحی نظامات جدید حقوقی مبتنی بر معیارهای شریعت اسلام بود و به ادعان مقدمه‌ی آن در مقام تبیین نهادهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه ایران براساس اصول و ضوابط اسلامی بوده است؛ به‌عنوان میثاق ملی مردم ایران از یک‌سو همانند سایر قوانین اساسی مجموعه‌ای از ساختار حکومتی در نظام سیاسی جدید، حدود صلاحیت مقامات و حقوق و آزادی‌های عمومی و شیوه‌ی تضمین آن را بیان نموده است و از سوی دیگر بیانگر مبانی، اهداف، وظایف، ارزش‌ها و هنجارهای برتر نظام سیاسی با نگاهی به آموزه‌های دینی است که همین امر فصل‌میزه‌ی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نسبت به قوانین اساسی کشورهای

بازنگری قانون اساسی
دور اول جلسات بازخوانی: قربانعلی مهری، محمد بهادری جهرمی (عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس)، ابوالفضل درویشوند (عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس)، کاظم کوهی اصفهانی، ولی علیزاده، علی علیزاده، یحیی مزروعی ابیان، ابراهیم موسی زاده (عضو هیأت علمی دانشگاه تهران)، سلمان عمرانی (عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق (علیه السلام))، فهیم مصطفی زاده، محمد جواهری طهرانی (عضو هیأت علمی دانشگاه شیراز)، محمدعلی فلاح زاده (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبایی)، حبیب الله فاضلی (عضو هیأت علمی دانشگاه تهران)، جواد فتحی، محمدعلی غفوری وایقان، اکبر طلا بکی (عضو هیأت علمی دانشگاه تهران)، حامد ناظمی، حسین جهانی، سید سجاد صاحب آل فصول، مهدی رضایی بجستانی، محمدرضا شریفانی، غلامرضا عظیم پور، مهدی فتاحی، محمود ابراهیمی، محمد برزگر خسروی (عضو هیأت علمی پژوهشگاه نیرو)، عادل ابرهیم پور (عضو هیأت علمی دانشگاه تبریز)، مجتبی همتی (عضو هیأت علمی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری)، هادی طحان نظیف (عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق (علیه السلام))، علی بهادری جهرمی (عضو هیأت علمی دانشکده حقوق دانشگاه تربیت مدرس)، سید حسن آقامیری، بهنام حبیب زاده، حسین فاتحی زاده، محمد فتحی، سید مهدی موسوی، حسین خلف رضایی (عضو هیأت علمی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری).

نمودند. نتایج جلسات اعم از خروجی مکتوب به همراه نکات بیان شده در جلسه، به وسیله‌ی گروهی از کارشناسان پژوهشکده‌ی شورای نگهبان در قالب گزارش‌هایی ناظر بر پیشینه اصل، نکات، پیشنهادات و ابهامات، سئوالات و منابعی برای مطالعه‌ی بیشتر پیرامون هر اصل تدوین گردید. در مرحله‌ی بعد گزارش‌های تفصیلی ناظر بر هر اصل قانون اساسی به وسیله‌ی گروهی از پژوهشگران پژوهشکده مستندسازی شده و مورد تحقیق و تدوین علمی قرار گرفت و اکنون در قالب کتاب «محشای قانون اساسی» به چاپ رسیده است.

پژوهشکده‌ی شورای نگهبان از همه‌ی کسانی که در به‌ثمر رسیدن این مجموعه‌ی علمی ارزشمند همکاری نمودند تقدیر و تشکر به عمل آورده و این مجموعه‌ی گرانبها را نتیجه‌ی تلاش جمعی گروهی از اندیشمندان حقوقی کشور می‌داند که اولین قالب خروجی آن در قالب این مجموعه به چاپ رسیده است و سایر نتایج علمی این طرح پژوهشی نیز در آینده به جامعه علمی کشور عرضه خواهد شد.

در پایان به رسم تقدیر و در راستای پاسداری از حقوق معنوی اسامی همه‌ی افرادی که در فرآیندهای گوناگون بیان شده تلاش موده‌اند بیان می‌گردد.

■ مرحله اول:

مشارکت‌کنندگان در جلسات علمی بازخوانی اصول قانون اساسی بر مبنای مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و شورای

■ تدوین کنندگان:

داریوش احمدی، حمزه اشکبوس، محمد برومند، سید مجتبی حسینی پور، علی رحمانی، مهدی ابراهیمی، محمد بهادری جهرمی، سید حجت الله علم الهدی، محمدحسین باقری خوزانی، امیرحسین سعادت، یحیی اکبری، سجاد حکیمی، احمد تقی زاده، عبادالله جهان بین، علی علیپور

■ ناظران علمی:

محمد بهادری جهرمی، حامد نیکونهاد. مهدی ابراهیمی، احمد تقی زاده، علی زمانیان جهرمی، محمدعلی فراهانی، سید حجت الله علم الهدی، علی فتاحی زفرقندی

■ مرحله سوم:

مشارکت کنندگان در فرآیند مستندسازی و تحقیق و تدوین علمی جلسات بازخوانی اصول قانون اساسی

■ تحقیق و نگارش:

کمال کدخدامرادی، امیر کشتگر، حسین احمدی، مهدی نورایی، محمدامین ابریشمی راد، محمدصادق فراهانی، محمدحسن باقری خوزانی، مصطفی منصوریان، علی هادی زاده، زینب عساکره، محمدرضا قاسمی، علی تقی نژاد

■ ناظر علمی:

مصطفی منصوریان و ابوالفضل درویشوند

دور دوم جلسات بازخوانی: سیدحجت الله علم الهدی، مهدی ابراهیمی، حامد نیکونهاد(عضو هیأت علمی دانشگاه قم)، علیرضا کیانپور، محمدامین ابریشمی راد(عضو هیأت علمی دانشگاه سمنان)، مرتضی حاجی علی خمسه ای، محمد مهاجر، مصطفی مسعودیان(عضو هیأت علمی دانشگاه شاهد)، محمد برومند، محمد صالحی، محمدعلی فراهانی، امیر کشتگر، محمدصادق فراهانی، علی فتاحی زفرقندی، امیرحسین اصل زعیم، محمد سلیمانی درچه، محمدهادی زرافشان، حسین امینی پزوه، محسن ابوالحسنی، سیدمحسن طاهری، مهدی نورایی، سیدسلیمان مرتضوی، میثم نداف، احمد تقی زاده، محمدرضا اصغری شورستانی(عضو هیأت علمی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری)، محمدهادی راجی(عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق(علیه السلام))، حسین آئینه نگینی، محمدحسن باقری، مصطفی منصوریان(عضو هیأت علمی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری)، میثم درویش متولی، شهاب اقبال، علی تقی نژاد، مهدی رجایی، حمید فعلی، علی علیپور، علی هادی زاده، سلیمان دهقانی، کمال کدخدامرادی، اسماعیل آجرلو، سید محمد مهدی غمامی(عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق(علیه السلام))، محمد حسین پیغمبری.

■ مرحله دوم:

مشارکت کنندگان در فرآیند تدوین جلسات بازخوانی اصول قانون اساسی

مقدمه
قانون اساسی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
«لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

■ **مقدمه**

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مبین نهادهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه ایران براساس اصول و ضوابط اسلامی است که انعکاس خواست قلبی امت اسلامی می‌باشد. ماهیت انقلاب عظیم اسلامی ایران و روند مبارزه مردم مسلمان از ابتدا تا پیروزی که در شعارهای قاطع و کوبنده همه قشرهای مردم تبلور می‌یافت این خواست اساسی را مشخص کرده و اکنون در طلیعه این پیروزی بزرگ ملت ما با تمام وجود نیل به آن را می‌طلبید. ویژگی بنیادی این انقلاب نسبت به دیگر نهضت‌های ایران در سده اخیر مکتبی و اسلامی بودن آن است. ملت مسلمان ایران پس از گذر از نهضت ضداستبدادی مشروطه و نهضت ضداستعماری ملی شدن نفت به این تجربه گرانبار دست یافت که علت اساسی و مشخص عدم موفقیت این نهضت‌ها مکتبی نبودن مبارزات بوده است. گرچه در نهضت‌های اخیر خط فکری اسلامی و رهبری روحانیت مبارز سهم اصلی و اساسی

را برعهده داشت، ولی به دلیل دورشدن این مبارزات از مواضع اصیل اسلامی، جنبش‌ها به سرعت به رکورد کشانده شد. از اینجا وجدان بیدار ملت به رهبری مرجع عالی‌قدر تقلید حضرت آیت‌الله العظمی امام خمینی ضرورت پیگیری خط نهضت اصیل مکتبی و اسلامی را دریافت و این بار روحانیت مبارز کشور که همواره در صف مقدم نهضت‌های مردمی بوده و نویسندگان و روشنفکران متعهد، با رهبری ایشان تحرک نوینی یافت. (آغاز نهضت اخیر ملت ایران در سال هزار و سیصد و هشتاد و دو هجری قمری برابر با هزار و سیصد و چهل و یک هجری شمسی می‌باشد.)

■ **طلیعه نهضت**

اعتراض درهم‌کوبنده امام خمینی به توطئه آمریکایی «انقلاب سفید» که گامی در جهت تثبیت پایه‌های حکومت استبداد و تحکیم وابستگی سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ایران به امپریالیزم جهانی بود عامل حرکت یکپارچه ملت

و عزم امت اسلامی را عمق و گسترش هر چه فزون تر داد.

■ حکومت اسلامی

طرح حکومت اسلامی بر پایه ولایت فقیه که در اوج خفقان و اختناق رژیم استبدادی از سوی امام خمینی ارائه شد انگیزه مشخص و منسجم نوینی را در مردم مسلمان ایجاد نمود و راه اصیل مبارزه مکتبی اسلام را گشود که تلاش مبارزان مسلمان و متعهد را در داخل و خارج کشور فشرده تر ساخت. در چنین خطی نهضت ادامه یافت تا سرانجام نارضایی‌ها و شدت خشم مردم بر اثر فشار و اختناق روزافزون در داخل و افشارگری و انعکاس مبارزه به وسیله روحانیت و دانشجویان مبارز در سطح جهانی، بنیان‌های حاکمیت رژیم را به شدت متزلزل کرد و به ناچار رژیم و اربابانش مجبور به کاستن از فشار و اختناق و به اصطلاح باز کردن فضای سیاسی کشور شدند تا به گمان خویش دریچه اطمینانی به منظور پیشگیری از سقوط حتمی خود بگشایند. اما ملت برآشفته و آگاه و مصمم به رهبری قاطع و خلل‌ناپذیر امام، قیام پیروزمند و یکپارچه خود را به طرز گسترده و سراسری آغاز نمود.

■ خشم ملت

انتشار نامه توهین‌آمیز به ساحت مقدس روحانیت و به ویژه امام خمینی در ۱۷ دی ۱۳۵۶ از طرف رژیم حاکم این حرکت را سریع‌تر نمود و باعث انفجار خشم مردم در سراسر کشور شد و رژیم برای مهار کردن آتشفشان خشم

گشت و متعاقب آن انقلاب عظیم و خونبار امت اسلامی در خردادماه ۴۲ که در حقیقت نقطه آغاز شکوفایی این قیام شکوه‌مند و گسترده بود، مرکزیت امام را به عنوان رهبری اسلامی تثبیت و مستحکم نمود و علی‌رغم تبعید ایشان از ایران در پی اعتراض به قانون ننگین کاپیتولاسیون (مصونیت مستشاران آمریکایی) پیوند مستحکم امت با امام همچنان استمرار یافت و ملت مسلمان و به ویژه روشنفکران متعهد و روحانیت مبارز راه خود را در میان تبعید و زندان، شکنجه و اعدام ادامه دادند.

در این میان قشر آگاه و مسئول جامعه در سنگر مسجد، حوزه‌های علمیه و دانشگاه به روشنگری و با الهام از مکتب انقلابی و پربار اسلام تلاش پیگیر و ثمربخشی را در بالا بردن سطح آگاهی و هوشیاری مبارزاتی و مکتبی ملت مسلمان آغاز کرد. رژیم استبداد که سرکوبی نهضت اسلامی را با حمله دژخیمانه به فیضیه و دانشگاه و همه کانون‌های پرخروش انقلاب آغاز نموده بود به مذبحخانه‌ترین اقدامات ددمنشانه جهت رهایی از خشم انقلابی مردم دست زد و در این میان جوخه‌های اعدام، شکنجه‌های قرون وسطایی و زندان‌های درازمدت، بهایی بود که ملت مسلمان ما به نشانه عزم راسخ خود به ادامه مبارزه می‌پرداخت. خون صدها زن و مرد جوان و باایمان که سحرگهان در میدان‌های تیر فریاد «الله اکبر» سر می‌دادند یا در میان کوچه و بازار هدف گلوله‌های دشمن قرار می‌گرفتند انقلاب اسلامی را تا دوام بخشید، بیانیه‌ها و پیام‌های پی‌درپی امام به مناسبت‌های مختلف، آگاهی

فداکاری ملت به پیروزی رسید موفق به درهم کوبیدن تمام محاسبات و مناسبات و نهادهای امپریالیستی گردید که در نوع خود سرفصل جدیدی بر انقلابات گسترده مردمی در جهان شد. ۲۱ و ۲۲ بهمن سال یکهزار و سیصد و پنجاه و هفت روزهای فرو ریختن بنیاد شاهنشاهی شد و استبداد داخلی و سلطه خارجی متکی بر آن را در هم شکست و با این پیروزی بزرگ، طلیعه حکومت اسلامی که خواست دیرینه مردم مسلمان بود نوید پیروزی نهایی را داد. ملت ایران به طور یکپارچه و با شرکت مراجع تقلید و علمای اسلام و مقام رهبری در همه‌پرسی جمهوری اسلامی تصمیم نهایی و قاطع خود را بر ایجاد نظام نوین جمهوری اسلامی اعلام کرد و با اکثریت ۹۸/۲٪ به نظام جمهوری اسلامی رأی مثبت داد. اکنون قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان بیان‌گر نهادها و مناسبات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه باید راه‌گشای تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی و ارائه‌دهنده طرح نوین نظام حکومتی بر ویرانه‌های نظام طاغوتی قبلی گردد.

■ شیوه حکومت در اسلام

حکومت از دیدگاه اسلام، برخاسته از موضع طبقاتی و سلطه‌گری فردی یا گروهی نیست بلکه تبلور آرمان سیاسی ملتی هم‌کیش و هم‌فکر است که به خود سازمان می‌دهد تا در روند تحول فکری و عقیدتی راه خود را به سوی هدف نهایی (حرکت به سوی الله) بگشاید. ملت ما در جریان تکامل انقلابی خود از غبارها و زنگارهای

مردم کوشید این قیام معترضان را با به خاک و خون کشیدن خاموش کند اما این، خود، خون بیشتری در رگ‌های انقلاب جاری ساخت و طپش‌های پی‌درپی انقلاب در هفتم‌ها و چهلم‌های یادبود شهدای انقلاب، حیات و گرمی و جوشش یکپارچه و هرچه فزون‌تری به این نهضت در سراسر کشور بخشید و در ادامه و استمرار حرکت مردم تمامی سازمان‌های کشور با اعتصاب یکپارچه خود و شرکت در تظاهرات خیابانی در سقوط رژیم استبدادی مشارکت فعالانه جستند. همبستگی گسترده مردان و زنان از همه اقشار و جناح‌های مذهبی و سیاسی در این مبارزه به طرز چشمگیری تعیین‌کننده بود، و مخصوصاً زنان به شکل بارزی در تمامی صحنه‌های این جهاد بزرگ حضور فعال و گسترده‌ای داشتند، صحنه‌هایی از آن نوع که مادری را با کودکی در آغوش، شتابان به سوی میدان نبرد و لوله‌های مسلسل نشان می‌داد بیان‌گر سهم عمده و تعیین‌کننده این قشر بزرگ جامعه در مبارزه بود.

■ بهایی که ملت پرداخت

نهال انقلاب پس از یک سال و اندی مبارزه مستمر و پیگیر با باروری از خون بیش از شصت هزار شهید و صد هزار زخمی و معلول و با بر جای نهادن میلیاردها تومان خسارت مالی در میان فریادهای «استقلال، آزادی، حکومت اسلامی» به ثمر نشست و این نهضت عظیم که با تکیه بر ایمان و وحدت و قاطعیت رهبری در مراحل حساس و هیجان‌آمیز نهضت و نیز

قرآن و سنت، جریان می‌یابد. بنابراین نظارت دقیق و جدی از ناحیه اسلام‌شناسان عادل و پرهیزگار و متعهد (فقه‌های عادل) امری محتوم و ضروری است و چون هدف از حکومت، رشد دادن انسان در حرکت به سوی نظام الهی است (والی‌الله‌المصیر) تا زمینه بروز و شکوفایی استعدادها به منظور تجلی ابعاد خود‌گونگی انسان فراهم آید (تخلقوا باخلاق‌الله) و این جز در گرو مشارکت فعال و گسترده تمامی عناصر اجتماع در روند تحول جامعه نمی‌تواند باشد. با توجه به این جهت، قانون اساسی زمینه چنین مشارکتی را در تمام مراحل تصمیم‌گیری‌های سیاسی و سرنوشت‌ساز برای همه افراد اجتماع فراهم می‌سازد تا در مسیر تکامل انسان هر فردی خود دست‌اندرکار و مسئول رشد و ارتقاء و رهبری‌گردد که این همان تحقق حکومت مستضعفین در زمین خواهد بود. (و نریدان‌نمن علی‌الذین استضعفوا فی الارض و نجعلهم ائمه و نجعلهم الوارثین)

■ ولایت فقیه

بر اساس ولایت امر و امامت مستمر، قانون اساسی زمینه تحقق رهبری فقیه جامع‌الشرایطی را که از طرف مردم به عنوان رهبر شناخته می‌شود (مجاری‌الامور بیدالعلماء بالله‌الامناء علی‌حلاله و حرامه) آماده می‌کند تا ضامن عدم انحراف سازمان‌های مختلف از وظایف اصیل اسلامی خود باشند.

اقتصاد وسیله است نه هدف

در تحکیم بنیادهای اقتصادی، اصل، رفع

طاغوتی زدوده شد و از آمیزه‌های فکری بیگانه خود را پاک نمود و به مواضع فکری و جهان‌بینی اصیل اسلامی بازگشت اکنون بر آن است که با موازین اسلامی جامعه نمونه (اسوه) خود را بنا کند. بر چنین پایه‌ای، رسالت قانون اساسی این است که زمینه‌های اعتقادی نهضت را عینیت بخشد و شرایطی را به وجود آورد که در آن انسان با ارزش‌های والا و جهان‌شمول اسلامی پرورش یابد.

قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین بود زمینه تداوم این انقلاب را در داخل و خارج کشور فراهم می‌کند؛ به ویژه در گسترش روابط بین‌المللی، با دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند. (ان‌هذه امتکم امه واحده وانا ربکم فاعبدون) و استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد. با توجه به ماهیت این نهضت بزرگ، قانون اساسی تضمین‌گرنفی هر گونه استبداد فکری و اجتماعی و انحصار اقتصادی می‌باشد و در خط گسستن از سیستم استبدادی، و سپردن سرنوشت مردم به دست خودشان تلاش می‌کند. (ویضع عنهم اصرهم و الاغلال‌التي كانت علیهم) در ایجاد نهادها و بنیادهای سیاسی که خود پایه تشکیل جامعه است بر اساس تلقی مکتبی، صالحان عهده‌دار حکومت و اداره مملکت می‌گردند. (ان‌الارض یرثها عبادی‌الصالحون) و قانون‌گذاری که مبین ضابطه‌های مدیریت اجتماعی است بر مدار

خدمت اشاعه مصرف‌زدگی و استثمار، خارج شده و ضمن بازیافتن وظیفه خطیرو پیراج مادری در پرورش انسان‌های مکتبی پیش‌آهنگ خود هم‌رزم مردان در میدان‌های فعال حیات می‌باشد و در نتیجه پذیرای مسئولیتی خطیتر و در دیدگاه اسلامی برخوردار از ارزش و کرامتی والاتر خواهد بود.

■ ارتش مکتبی

در تشکیل و تجهیز نیروهای دفاعی کشور توجه بر آن است که ایمان و مکتب، اساس و ضابطه باشد، بدین جهت ارتش جمهوری اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب در انطباق با هدف فوق شکل داده می‌شوند و نه تنها حفظ و حراست از مرزها بلکه با رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده‌دار خواهند بود (و اعدوا لله ما استطعتم من قوه و من رباط الخیل ترهبون به عدو الله و عدوکم و آخرین من دونهم)

■ قضا در قانون اساسی

مسئله قضا در رابطه با پاسداری از حقوق مردم در خط حرکت اسلامی، به منظور پیشگیری از انحرافات موضعی در درون امت اسلامی امری است حیاتی، از این رو ایجاد سیستم قضایی بر پایه عدل اسلامی و متشکل از قضات عادل و آشنا به ضوابط دقیق دینی پیش‌بینی شده است. این نظام به دلیل حساسیت بنیادی و دقت در مکتبی بودن آن لازم است به دور از هر نوع رابطه و مناسبات ناسالم باشد. (و اذا حکمتم

نیازهای انسان در جریان رشد و تکامل اوست نه همچون دیگر نظام‌های اقتصادی تمرکز و تکاثر ثروت و سودجویی، زیرا که در مکاتب مادی، اقتصاد خود هدف است و بدین جهت در مراحل رشد، اقتصاد عامل تخریب و فساد و تباهی می‌شود؛ ولی در اسلام اقتصاد وسیله است و از وسیله انتظار جز کارایی بهتر در راه وصول به هدف نمی‌توان داشت. با این دیدگاه برنامه اقتصادی اسلامی فراهم کردن زمینه مناسب برای بروز خلاقیت‌های متفاوت انسانی است و بدین جهت تأمین امکانات مساوی و متناسب و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری جهت استمرار حرکت تکاملی او بر عهده حکومت اسلامی است.

■ زن در قانون اساسی

در ایجاد بنیادهای اجتماعی اسلامی، نیروهای انسانی که تاکنون در خدمت استثمار همه‌جانبه خارجی بودند هویت اصلی و حقوق انسانی خود را بازیابی‌کنند و در این بازیابی طبیعی است که زنان به دلیل ستم بیشتری که تاکنون از نظام طاغوتی متحمل شده‌اند استیفای حقوق آنان بیشتر خواهد بود. خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است و توافق عقیدتی و آرمانی در تشکیل خانواده که زمینه‌ساز اصلی حرکت تکاملی و رشد یابنده انسان است، اصل اساسی بوده و فراهم کردن امکانات جهت نیل به این مقصود از وظایف حکومت اسلامی است. زن در چنین برداشتی از واحد خانواده، از حالت (شیء بودن) و یا (ابزار کار بودن) در

در ساختن جامعه اسلامی مشارکت جویند به امید اینکه در بنای جامعه نمونه اسلامی (اسوه) که بتواند الگو و شهیدی بر همگی مردم جهان باشد موفق گردد. (وکذالک جعلناکم امه وسطاً لتکونوا شهداء علی الناس)

■ نمایندگان

مجلس خبرگان متشکل از نمایندگان مردم، کار تدوین قانون اساسی را بر اساس بررسی پیش‌نویس پیشنهادی دولت و کلیه پیشنهادهایی که از گروه‌های مختلف مردم رسیده بود در دوازده فصل که مشتمل بر یکصد و هفتاد و پنج اصل می‌باشد در طلیعه پانزدهمین قرن هجرت پیغمبر اکرم ﷺ، بنیان‌گذار مکتب رهایی‌بخش اسلام با اهداف و انگیزه‌های مشروح فوق به پایان رساند، به این امید که این قرن، قرن حکومت جهانی مستضعفین و شکست تمامی مستکبرین گردد.

■ نکات و برداشتها

۱. مقدمه قانون اساسی ضمن تبیین شاخصه‌های بنیادین نظام سیاسی نوین و ارائه‌گفتمانی نو از مفاهیم متعدد سیاسی، ترسیم‌کننده‌نمای کلی نظام حقوق اساسی جمهوری اسلامی است که در اصول قانون اساسی بازتاب یافته است. از این رو مقدمه منبع شایسته‌ای برای شناسایی اهداف مد نظر قانون‌گذار اساسی بوده و می‌تواند یاری‌گر مفسر قانون اساسی به منظور نیل به برداشت مطلوب از اصول قانون اساسی گردد. بر همین اساس،

بین الناس ان تحکمو بالعدل)

■ قوه مجریه

قوه مجریه به دلیل اهمیت ویژه‌ای که در رابطه با اجرای احکام و مقررات اسلامی به منظور رسیدن به روابط و مناسبات عادلانه حاکم بر جامعه دارد و همچنین ضرورتی که این مسئله حیاتی در زمینه‌سازی وصول به هدف نهایی حیات خواهد داشت بایستی راه‌گشای ایجاد جامعه اسلامی باشد. نتیجتاً محصور شدن در هر نوع نظام دست‌وپاگیر پیچیده که وصول به این هدف را کند و یا خدشه‌دار کند از دیدگاه اسلامی نفی خواهد شد. بدین جهت نظام بوروکراسی که زائیده و حاصل حاکمیت‌های طاغوتی است به شدت طرد خواهد شد تا نظام اجرایی با کارایی بیشتر و سرعت افزون‌تر در اجرای تعهدات اداری به وجود آید.

■ وسایل ارتباط جمعی

وسایل ارتباط جمعی (رادیو - تلویزیون) بایستی در جهت روند تکاملی انقلاب اسلامی در خدمت اشاعه فرهنگ اسلامی قرار گیرد و در این زمینه از برخورد سالم اندیشه‌های متفاوت بهره جوید و از اشاعه و ترویج خصلت‌های تخریبی و ضد اسلامی جداً پرهیز کند. پیروی از اصول چنین قانونی که آزادی و کرامت ابناء بشر را سرلوحه اهداف خود دانسته و راه رشد و تکامل انسان را می‌گشاید بر عهده همگان است و لازم است که امت مسلمان با انتخاب مسئولین کاردان و مؤمن و نظارت مستمر بر کار آنان به طور فعالانه

مراد مقنن در راستای تفسیر قانون اساسی بهره جست و ارزشی فراتر از مشروح مذاکرات خبرگان قانون اساسی برای آن قائل بود. توجه به مندرجات مقدمه قانون اساسی می‌تواند منجر به نیل به تفسیری دقیق‌تر و صحیح‌تر نسبت به اصول قانون اساسی شود.

۳. در خصوص «ارزش حقوقی استناد به مقدمه قانون اساسی» ممکن است ادعا شود که مقدمه قانون اساسی زمانی ارزش حقوقی و قابلیت استنادپذیری دارد که در خود قانون اساسی و اصول آن نسبت به این موضوع تصریح شده باشد. این ادعا به معنای انکار کلی ارزش مقدمه قانون اساسی در فهم و تفسیر قانون اساسی و نفی هرگونه استناددهی به آن قطعاً محل نقد و تأمل جدی است. چرا که راه اثبات اعتبار مقدمه یک سند منحصر به تصریح به این اعتبار در خود آن سند نیست بلکه این راه، تنها یکی از راه‌های موجود است و گاه می‌توان با استنادات و استدلال‌هایی خارج از یک متن، به میزان اعتبار مقدمه و اصل آن سند پی برد. مقدمه قانون اساسی که مفاد آن در اصول مختلف قانون اساسی تجلی پیدا کرده است را باید به مثابه

حسن مطلعی برای فهم اصول قانون اساسی به حساب آورد؛ به ویژه آنکه نمایندگان مردم، آن را به همراه متن قانون اساسی امضا کرده‌اند و مردم نیز در همه‌پرسی قانون اساسی به عنوان جزئی از قانون اساسی به آن رأی داده‌اند. بنابراین، با عنایت به مفاد مقدمه قانون اساسی می‌توان مراد و مقصود قانون‌گذار اساسی را در مواضع ابهام، اجمال، تعارض یا سکوت قانون

برخی حقوقدانان با وجود انکار ارزش حقوقی مقدمه، آن را زمینه‌ساز اصول قانون اساسی دانسته‌اند.^۱ لذا مقدمه قانون اساسی صرفاً ادبیات نیست و بلکه از اصولی است که باید در تفسیر به آن توجه کرد^۲ و بایسته‌های تفسیر قانون اساسی را با استناد به آن استنباط کرد.^۳

۲. مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در آخرین جلسه مجلس بررسی نهایی قانون اساسی قرائت شد. در این خصوص گفتنی است که هرچند عمده نمایندگان مجلس نسبت به محتویات مقدمه نظر مثبت داشتند،^۴ اما برخی نیز اصرار داشتند که این متن از قانون اساسی جدا تلقی شده و اعتبار قانون اساسی را نداشته باشد.^۵ در نهایت نمایندگان حاضر، متن قانون اساسی را به همراه مقدمه آن امضا کردند.^۶

توجه به این نکته که متنی به عنوان مقدمه در کنار اصول قانون اساسی قرار گرفته و در صحن علنی مجلس قرائت شده و نمایندگان حاضر نیز آن را امضا کرده‌اند بیان‌گر آن است که می‌توان از مندرجات آن به منظور دستیابی به قصد و

۱. هاشمی، سیدمحمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران: میزان، چاپ نهم، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۶۸.

۲. کاتوزیان، امیرناصر، «اصول منطقی حاکم بر تفسیر قانون اساسی»، نشریه حقوق اساسی، سال دوم، شماره ۳، ۱۳۸۳، ۳۰۲-۳۰۸، ص ۳۰۷.

۳. کعبی، عباس، محمدرضا اصغری شورشستانی و امیرحسین اصل زعیم، «نقش مقدمه قانون اساسی در تفسیر اصول و شناخت اهداف و رسالت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دانش حقوق عمومی، سال سوم، شماره ۱۰، ۱۳۹۳، ۲۰-۱.

۴. نک: صورت‌مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، تهران: اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۴، ج ۳، ص ۱۸۷۷.

۵. همان، صص ۱۸۴۲ و ۱۸۷۶.

۶. همان، ص ۱۸۸۳.

آینده به عنوان اهداف تدوین قانون اساسی ذکر کرده است. مقدمه قانون اساسی ترکیه نیز با تفصیل بیشتری به اهداف و انگیزه‌های تدوین قانون اساسی این کشور پرداخته است. همچنین، مقدمه قانون اساسی عراق ضمن اشاره به سختی‌ها و مشقت‌هایی که مردم این سرزمین در طول سالیان متمادی با آن روبرو بودند، بر نفی طایفه‌گرایی و گرایش‌های نژادی و نیز الهام از ارزش‌ها و دستاوردهای تمدن بشری در تدوین قانون اساسی تأکید کرده است.

۶. مندرجات مقدمه قانون اساسی ایران در یک تقسیم‌بندی به دو دسته کلی مفاد ناظر به «مبانی» نظام حقوقی و مفاد ناظر به «اهداف» نظام حقوقی قابل تقسیم است. از مهم‌ترین «گزاره‌های ناظر به مبانی نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران» می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: الف - «بر اساس تلقی مکتبی، صالحان عهده‌دار حکومت و اداره مملکت می‌گردند.» ب - «قانون‌گذاری که مبین ضابطه‌های مدیریت اجتماعی است، بر مدار قرآن و سنت جریان می‌یابد. بنابراین نظارت دقیق و جدی از ناحیه اسلام‌شناسان عادل و پرهیزکار و متعهد (فقهای عادل) امری محتوم و ضروری است.» ج - «مشارکت فعال و گسترده تمامی عناصر اجتماع در روند تحول جامعه» امری ضروری بوده و قانون اساسی زمینه چنین مشارکتی را فراهم می‌کند «تا در مسیر تکامل انسان، هر فردی خود دست‌اندرکار و مسئول رشد و ارتقاء و رهبری گردد.» د - اساس و ضابطه در نیروهای دفاعی کشور، ایمان و مکتب بوده و «نه تنها حفظ و

اساسی به دست آورد.

۴. توجه به نظم حقوق بین‌الملل در تفسیر معاهدات نیز می‌تواند در فهم جایگاه مقدمه قانون اساسی راه‌گشا باشد. ماده ۳۱ کنوانسیون وین در خصوص حقوق معاهدات بین‌المللی مصوب سال ۱۹۶۶ میلادی به قاعده کلی تفسیر پرداخته است. این ماده ضمن تصریح به این موضوع که معاهدات باید با توجه به سیاق عبارات تفسیر گردد، منظور از سیاق را مقدمه، ضائم معاهده و موارد دیگری از قبیل اسناد مرتبط دانسته است. بر این اساس، مقدمه از لوازم اصلی تفسیر متن بوده و یکی از کلیدهای راه‌یابی به ذهن، غرض و منظور واضح قلمداد می‌شود.

۵. مقدمه قانون اساسی ایران هم در زمینه ذکر وقایع روند پیروزی انقلاب اسلامی و عبرت‌های موجود در آن و هم در زمینه آرمان‌ها و اهداف تدوین قانون اساسی، مسائل را با جزئیات و تفصیل قابل توجهی مطرح کرده است. البته پیش‌بینی مقدمه در قوانین اساسی سایر کشورهای جهان نیز با تفاوت‌هایی وجود دارد. مقدمه قانون اساسی کشور فرانسه مصوب سال ۱۹۵۸ میلادی، پایبندی به اعلامیه حقوق بشر و شهروند سال ۱۷۸۹ را مورد تصریح قرار داده و آرمان مشترک این کشور را آزادی، برابری و همبستگی عنوان کرده است. مقدمه قانون اساسی ایالات متحده آمریکا مصوب سال ۱۷۸۹ میلادی، استقرار عدالت، تأمین آسایش ملی، تضمین دفاع مشترک، ارتقای رفاه عمومی و حفظ برکات آزادی را برای نسل حاضر و نسل‌های

ارزش‌های والا و جهان‌شمول اسلامی پرورش یابد.» ج - «قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین بود، زمینه تداوم این انقلاب را در داخل یا خارج کشور فراهم می‌کند... تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند... و استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد.» د - «قانون اساسی تضمین‌گر نفی هر گونه استبداد فکری و اجتماعی و انحصار اقتصادی می‌باشد و در خط گسستن از سیستم استبدادی و سپردن سرنوشت مردم به دست خودشان تلاش می‌کند.» ه - «قانون اساسی زمینه تحقق رهبری فقیه جامع‌الشرایطی را که از طرف مردم به عنوان رهبر شناخته می‌شود... آماده می‌کند تا ضامن عدم انحراف سازمان‌های مختلف از وظایف اصیل اسلامی خود باشد.» و - از آنجا که مبنای نظام اقتصادی، بر رفع نیازهای انسان در جریان رشد و تکامل استوار است؛ نه مانند دیگر نظام‌های اقتصادی بر پایه تمرکز و تکاثر ثروت و سودجویی؛ هدف نظام حقوقی، تأمین امکانات مساوی و متناسب و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری جهت حرکت تکاملی انسان است. ز - با توجه به اینکه «خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است» نظام حقوقی به دنبال رها کردن زن از استثمار همه‌جانبه خارجی و بازگرداندن هویت اصلی و حقوق انسانی اوست. نظام حقوقی ضمن نفی دیدگاه «شیء بودن» و «ابزار کار بودن» زن در خدمت اشاعه مصرف‌زدگی و

حراست از مرزها، بلکه بار رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده‌دار خواهند بود.» ه - نظام قضایی بر پایه عدل اسلامی شکل گرفته و متشکل از قضاات عادل و آشنا به ضوابط دقیق دینی و به دور از هر نوع رابطه و مناسبات ناسالم است. و - قوه مجریه بر مبنای چالاک‌ی و به دور از بروکراسی‌های اداری نظام یافته است. ز - وسایل ارتباط جمعی (رادیو-تلویزیون) در جهت روند تکاملی انقلاب اسلامی و اشاعه فرهنگ اسلامی، از برخورد اندیشه‌های متفاوت بهره می‌گیرد و از اشاعه و ترویج خصلت‌های تخریبی و ضداسلامی به شدت پرهیز می‌کند.

۷. در مورد «گزاره‌های ناظر به اهداف نظام حقوقی جمهوری اسلامی»، مقدمه قانون اساسی ضمن بیان این نکته که هدف نهایی جمهوری اسلامی «حرکت به سوی الله» و «رشد دادن انسان در حرکت به سوی نظام الهی» می‌باشد، تصریح کرده است که این قانون، «آزادی و کرامت ابناء بشر را سرلوحه اهداف خود» قرار داده و قانون اساسی را در این راستا، زمینه‌ساز و تضمین‌کننده اهداف زیر می‌داند:

الف - «قانون اساسی به عنوان بیان‌گر نهادها و مناسبات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه باید راهگشای تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی و ارائه‌دهنده طرح نوین نظام حکومتی بر ویرانه‌های نظام طاغوتی قبلی گردد.» ب - «رسالت قانون اساسی این است که زمینه‌های اعتقادی نهضت را عینیت بخشد و زمینه‌هایی را به وجود آورد که در آن انسان با

استثمار، به دنبال ایجاد زمینه ایفای مسئولیت مادری و حضور در میدان‌های فعال حیات برای زن است.

۸. انقلاب اسلامی موجد طرح نوینی از یک نظام حکومتی است که از منظر تحولات فقهی و حقوقی مقطعی نو و جدید در تاریخ سیاسی و اجتماعی اسلامی محسوب میشود. در واقع نظام جمهوری اسلامی ایران موجودیت خود را مبتنی بر خصلت ترمیمی، تکمیلی و حتی تتمیمی نسبت به نظام سلطنتی و مشروطه قرار نداد و هویتی متمایز از یک نظام سیاسی مبتنی بر اسلام را ارائه نمود.^۱ بر همین اساس نیز مقدمه قانون اساسی بر ماهیت «مکتبی و اسلامی» انقلاب اسلامی تأکید کرده است. همچنین، مقدمه قانون اساسی در چندین مورد از عبارت «امت اسلامی» بهره برده است. استفاده از این نوع تعابیر که در اصول مختلف قانون اساسی (نظیر اصول ۵، ۱۱، ۵۷ و ۱۰۹) نیز مشاهده می‌شود بیان‌گر نگاه آرمانی و فراسرزیمینی تدوین‌کنندگان قانون اساسی بوده است.

■ منابع برای مطالعه بیشتر

کعبی، عباس، محمدرضا اصغری شورستانی و امیرحسین اصل زعیم، «نقش مقدمه قانون اساسی در تفسیر اصول و شناخت اهداف و رسالت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دانش حقوق عمومی، سال سوم، شماره ۱۰، ۱۳۹۳، ۲۰-۱.

۱. کعبی، عباس، تحلیل مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اصول قانون اساسی، تهران: پژوهشکده شورای نگهبان، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۱.